

הסכם השלום ישראל-מצרים

מה נשתנה בחלוף 30 שנה

שלמה גזית

בימים אלה אנו מציינים שלושים שנים לחתימה על הסכם השלום בין ישראל למצרים. זו בהחלט תקופת זמן מכובדת המצדיקה סיכומים ומסקנות. היו מי שקיוו אז, בימי מרס 1979, כי הסכם זה מבשר עידן חדש באזורנו, פריצת דרך שתביא לשינוי מן היסוד ביחסי ישראל והעולם הערבי הסובב אותה. זה לא קרה. נשאלת השאלה מה השתבש? למה לא התממשו ציפיות אלה?

הרשו לי לגשת ישר לסיכום – דבר לא השתבש. מלכתחילה לא היה לכך סיכוי. התשובה מצויה בעמדות ובגישות של שני הצדדים. הסכם השלום בין מצרים לישראל לא המריא, והאחריות מונחת על כתפי שני הצדדים. על אף הכותרת המרשימה "הסכם שלום" בין שתי המדינות, הגענו למצב של אי-לחימה. מצרים יכלה לאמץ גישה שונה ומדיניות אחרת כלפי ישראל, מדיניות של שלום חם ואמת, מדיניות של דו-קיום. העם בישראל קיווה ורצה שלום בין שני העמים, קיווה לראות את קצו של עידן העוינות, אלא שלא היה בידי ישראל לכפות זאת על המצרים. יזמת הנשיא סאדאת לא נבעה משאיפה לשלום עם ישראל, ביקורו בירושלים נבע מרצונו לשנות את האסטרטגיה הלאומית ולעבור ממאמץ מלחמתי למאמץ של שיקום המשק והחברה המצרית, אלא שהוא לא יכול היה לעשות כן כל עוד לא החזיר את סיני לידי מצרים.

ישראל גם היא איננה פטורה מאחריות. בשלושים השנים שחלפו התקבלו החלטות בירושלים, וצעדים שנוקטו תרמו למערכת היחסים העכורה בין שתי המדינות, הצעדים האלה היו מנוגדים לתקוות הדו-קיום. עם זאת, ספק רב אם הייתה התוצאה שונה אפילו נמנעה ישראל מצעדים אלה, כל עוד לא פתרה ישראל את הסכסוך עם סוריה, עם לבנון, ובעיקר עם הפלסטינים. וגם אז, ככל שאפשר להעריך זאת, המרב שיכולנו להגיע אליו היה יחסי נורמליזציה ודו-קיום, ללא סיכוי

שלמה גזית, אלוף (מיל.), הוא חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי

לשלום חם. הכרה בזכות קיומה של ישות ציונית בלב מזרח תיכון ערבי-מוסלמי תיתכן ותתאפשר אולי רק בחלוף דורות של שלום קר ונורמליזציה.

הערכת אמ"ן ערב החתימה על ההסכם

שימשתי ראש אמ"ן בעת ביקורו ההיסטורי של הנשיא סאדאת בישראל, והיה זה מתפקידי להציג בפני הממשלה את הערכת המודיעין שלנו. משנודעה כוונת הביקור היו לנו חילוקי דעות באמ"ן עם ראש הממשלה מנחם בגין ועם חברי הקבינט הממשלתי. נחלקנו בארבע נקודות:

- הערכנו כי מצרים לא תשלים עם הסכם שלא יכלול נסיגה מלאה של ישראל אל מעבר לגבול הבין-לאומי של המנדט הבריטי
- טענו כי מצרים לא תשלים עם המשך נוכחות – צבאית או אזרחית – של ישראל בסיני משיושם ההסכם בין הצדדים
- הערכנו שהמצרים יתבעו כי הסכם השלום הבינלאומי יהיה חלק מהסכם השלום הישראלי-ערבי הכולל וכי התחייבותה של ישראל תכלול נסיגה בכל הגבולות שבין ישראל למדינות ערב השכנות, לרבות בזירה הפלסטינית
- ולבסוף, סברנו כי אין סיכוי לפיתוח מערכת יחסים קרובה בין שתי המדינות ושני העמים כל עוד לא נפתרו כל שאר הבעיות שבסכסוך הישראלי-ערבי.

שתי הנקודות הראשונות התייחסו למאפייני ההסכם הבינלאומי, שתי האחרונות עסקו במכלול היחסים העתידי בין שתי המדינות. לדאבוני, אנו, באמ"ן נמצאנו צודקים.

עמדתה של מצרים

מצרים לא שינתה את יחסה לישראל בעקבות ביקור סאדאת או לאחר החתימה על הסכם השלום. מצרים סירבה להכיר בקיומה של ישראל כמדינה ריבונית באזור. מצרים – כמוה כשאר מדינות ערב – רואה בישראל נטע זר מבחינה דתית, תרבותית, לשונית ומדינית. יחס זה גם מבטא חשש כי יש לישראל תפקיד כחוד החנית של האימפריאליזם המערבי, המבקש לשלוט במזרח התיכון ובעולם השלישי. זאת ועוד, לא ניתן להתעלם משני דורות של מלחמה בישראל ושל מפלות צבאיות משפילות מידי מדינת ישראל הזעירה, מאי-היכולת של "גליית" הערבי להביס את "דוד" הישראלי.

הסתייגותה של מצרים ורתיעתה מהתקרבות לישראל מאפיינות את כל דרגי הממשל במצרים.

הסתייגותה של מצרים ורתיעתה מהתקרבות לישראל אפיינו את כל הדרגים. הנשיא מובארק, מי שעמד בראש המערכת הפוליטית, נמנע מביקור בישראל מאז נכנס לתפקיד הנשיא ב-1981. המנהיגות המצרית כולה (ולא

רק המנהיגות הפוליטית) אימצה את אותה מדיניות של החרמת ישראל. החרם הבולט והמצער ביותר הוא זה של המערכת האקדמית במצרים.

מאז נחתם הסכם השלום החזירה מצרים פעמיים את שגרירה בישראל. במשך השנים הייתה מצרים מיוצגת בישראל רוב הזמן על ידי "מיופה כוח". לעומתו, שגריר ישראל בקהיר חי בתנאים של בידוד כמעט מוחלט, מבחינה מדינית, חברתית ופיזית.

הקשרים הכלכליים בין שתי המדינות מקוימים ברמה הנמוכה ביותר. אם להתייחס לתיירות, לא זו בלבד שאיננו רואים מצרים המבקרים בישראל אלא שכמעט אין תיירות "צד שלישי". אורחים זרים המשלבים ביקור בשתי המדינות במסגרת חבילות ביקור שאין טבעי מהן.

התקשורת המצרית עוינת לישראל. לעולם לא נשמע דעה חיובית, ולא דווקא בנושאים פוליטיים. להפך – אנו מוצאים אין-ספור סיפורי בדים שנועדו להציג את ישראל ואת הישראלים בצבעים שחורים ומכוערים.

היחסים בין שתי המדינות ידעו עליות ומורדות בשלושים השנים שחלפו. התפתחויות אלה שיקפו שינויים שחלו באזור, במצרים גופא, והושפעו מהם וכמובן גם מן העימותים הישראליים בלבנון ובזירה הפלסטינית. עם זאת, גם בתקופות הרגועות ביותר לא ראינו התחממות ביחסים אלא אי-אלה מחוות סמליות, ללא כל כוונה לשנות את מערכת היחסים מן היסוד. יתר על כן, עליות ומורדות אלה לעולם נשארו ברמה הממשלתית, ללא השפעה על העם המצרי; ובכל זאת, הסכם השלום עצמו נותר יציב, וכמעט איננו שומעים קריאות לבטלו גם בעת משברים בזירה.

שלוש קבוצות בציבור המצרי שוללות את קיומה של ישראל מן היסוד:

א. הקבוצה האסלאמית, הרואה את השריעה במוקד החיים המצריים. בעיניה,

המכנה המשותף הדתי קודם לשיקול המצרי הפוליטי והפרגמטי.

ב. הקבוצה הנאצריסטית, החותרת ללכד את כלל ערביי

האזור ולשחררם מן האימפריאליזם המערבי ומדרך החיים המערבית.

ג. הקבוצה הדוגלת ביתרון הלאומיות המצרית חותרת

לראות את מצרים מובילה את עמי האזור. בעיניהם, מצרים שילמה מחיר יקר בשל השלום הנפרד שלה עם ישראל. במשך יותר מעשור סבלה מצרים מנידוי

כלל ערבי ואיבדה שורה של תפקידים במוקד הפוליטיקה הערבית.

ועל אף הכל, הסכם השלום עצמו נותר יציב, וכמעט איננו שומעים קריאות לבטלו גם בעת משברים.

אין להתפלא אפוא שכל שלוש הקבוצות מאמינות כי יחסיה של מצרים עם ישראל הם מכשול לשאיפותיה האזוריות. קהיר החזירה ב־1982 את שגרירה בישראל בתגובה למלחמה בלבנון. שגריר חדש מונה רק 11 שנים לאחר מכן, בעקבות הסכמי אוסלו. וזה נקרא שוב הביתה, משפרצה בשנת אלפיים אנתפאדת אל־אקצא. טענתה העיקרית של ישראל מתייחסת לתקשורת המצרית, הנשלטת במידה רבה על ידי ממשלת מצרים. ישראל מצטיירת בתקשורת זו תמיד בצורה מעוותת. חמורות במיוחד סדרות הדרמה הטלוויזיוניות המוצגות בה. כמעט אין פרויקטים כלכליים משותפים. היחידים הקיימים פועלים כמעט בתנאי מחתרת. ישראל איננה מוזמנת להשתתף בוועידות ובכנסים בין־לאומיים, ואפילו ביריד הספרים המצרי אין מקום לספרים שמקורם בישראל. אזרחי ישראל נעצר והוטל לכלא המצרי למשך שמונה שנים בהאשמת שווא כמרגל; מצרים בחרה להתעלם ולהימנע מפעולה שתפסיק את הברחות אמצעי הלחימה לתחומי רצועת עזה. בישראל משוכנעים כי אילו רצתה מצרים למנוע את הברחות הייתה יכולה ללא ספק למנוע אותן. ובכל זאת, השלטון בקהיר, הנשמר מיצירת גירויים שעלולים לשלהב ולהסית את הקבוצות המוסלמיות הקיצוניות המסכנות את המשטר, מבין, כי חיוני מבחינתו לסייע בפתרון הסכסוך הערבי־ישראלי. זה מסביר את מעורבותה של מצרים ב"זמה הערבית" (אנטי־תזה להחלטות חארטום ב־1967) ואת פעילותה באשר למציאת פתרון לעימות של ישראל עם חמאס ברצועת עזה.

תרומתה של ישראל

גם ישראל תרמה למצב הקיים. וחובה להצביע על ארבעה "חטאים" שלה. הראשון – ישראל לא מימשה את ציפיותיה של מצרים לראות בהסכם השלום שנחתם ביניהן שלב ראשון ומנוף להשגת הסכמים נוספים, ברוח הסכם המסגרת של קמפ־דיוויד, שנועד להשיג הסכם גם בזירות ירדן, סוריה והפלסטינים. השני – עצמתה הצבאית של ישראל, ובייחוד הנשק הגרעיני שבידי ישראל, להערכת המצרים, הם איום בלתי נסבל מבחינתם. השלישי – ישראל נקטה שורה של צעדים חד־צדדיים אשר הביכו את המצרים וערערו את מעמדה של קהיר בעולם הערבי. ולבסוף – ישראל נקטה צעדים אשר פגעו בכבוד המצרי.

הסכם העקרונות של קמפ־דיוויד ב־1978 כלל שני חלקים: החלק הראשון עסק במרכיבי הסכם השלום הבילטרלי; החלק השני התווה מסגרת לפתרון הסכסוך עם שאר הצדדים הערביים. הנקודה החשובה במיוחד בחלק השני התייחסה לכינונה

של אוטונומיה פלסטינית מלאה בגדה המערבית וברצועת עזה. כאשר – לאחר חמש שנים – צריך היה להגיע לפתרון מוסכם של הבעיה הפלסטינית.

ממשלתו של מר בגין בראשית שנות השמונים לא התכוונה להיכנס למשא ומתן של ממש על שלום עם הסורים או עם הפלסטינים. עמדת הממשלה הציעה דבר אחד – "שלום" תמורת "שלום". זאת ועוד, ראש הממשלה אישר בכנסת החלטה המספחת את רמת הגולן כולה לישראל, והמסר מהצעד הזה היה ברור. אשר לפלסטינים – אמנם ישראל קיימה שיחות עם מצרים וארצות הברית על הענקת "אוטונומיה מלאה", אך מה שהציעה לפלסטינים היה "אוטונומיה לאנשים" אשר לא כללה גם "אוטונומיה טריטוריאלית לפלסטינים". משה דיין, שר החוץ באותם ימים, התפטר ממשלת בגין משנתחוויר לו כי אין לבגין כוונה להגיע להסכם בסוגיה הפלסטינית. סמוך לאחר מכן התפטר על אותו רקע גם שר הביטחון, מר עזר ויצמן. בכך הקיץ הקץ על חלקו השני של הסכם קמפ־דיוויד.

עצמתה הצבאית הדומיננטית של ישראל בכלל והנשק הגרעיני המצוי בידה והמאיים איום קיומי על מצרים הוא "חטאה" השני של ישראל. לא זו בלבד שיש בכך פגיעה בכבוד המצרי אלא שאיומים מפי שרים בכירים בממשלת ישראל, דיבורים על הריסת סכר אסואן והשלכות הנשק הגרעיני שבידי ישראל על מרוץ חימוש גרעיני באזור יוצרים בעיה שקשה לקהיר לחיות עמה.

"חטאה" השלישי של ישראל הוא הצעדים החד־צדדיים. אלה, גם אם לא נתכוונו לכך, התקבלו כסטירת לחי מעליבה למצרים. צעדה הראשון של ישראל מיד לאחר החתימה על ההסכמים היה הקמתן המואצת של התנחלויות בגדה המערבית וברצועת עזה. הערכת הממשלה הייתה כי ישראל לא תוכל לשמר שטחים אלה, אלא אם כן תאכלסם בהתנחלויות ובמתנחלים. עם עלות הליכוד לשלטון במהפך של 1977 היה מספר המתנחלים בשטח כ־5,000 איש ואישה. שלושים שנים לאחר מכן גדל מספר המתנחלים פי יותר מחמישים, וכיום יש בו כ־280 אלף. זה היה מסר שלילי למצרים אשר ציפו לראות תהליך שונה בתכלית. תהליך שיוביל לאוטונומיה מלאה לפלסטינים ולסיום הסכסוך ברוח הסכמי קמפ־דיוויד.

צעד אחר של ישראל היה מלחמת לבנון. חודשיים בלבד לאחר השלמת הפינוי של ישראל מסיני, בעוד מצרים מקווה לראות את המשך תהליך השלום בזירות האחרות, פתחה ישראל במלחמה, השתלטה על בירה ערבית וגירשה מלבנון את הנהגת אש"ף ואת צבא סוריה. בראייה מצרית, ועל רקע מצוקתה בזירה הבין־ערבית, חתמה ישראל על הסכם השלום כדי שיקנה לה חופש פעולה בגבולה הצפוני.

"חטאה" הרביעי של ישראל – חוסר רגישותה לנושא הכבוד המצרי. ראש הממשלה הפגין חוסר רגישות עוד בעת שיחות השלום, משכינה את שר החוץ וראש המשלחת המצרית "איש צעיר". חברי המשלחת המצרית נעלבו עד עומק

נשמתם, והנשיא סאדאת הורה על החזרה מיידית של המשלחת מירושלים ועל הקפאת השיחות.

ח"י חודשים לאחר מכן, במאי 1981, פגש מנחם בגין את סאדאת בשארם א-שיח'. זה היה שבוע לפני תקיפת הכור הגרעיני העיראקי. ראש הממשלה לא השכיל להבין מה תהיינה ההשלכות של עיתוי זה. דעת הקהל הערבית חשדה כי הפגישה נועדה לתאם עם קהיר את התקיפה וכי סאדאת נתן לה את ברכתו. עשר שנים לאחר מכן התייחס ראש הממשלה יצחק שמיר, בהתייחסו לוועידת מדריד, לשיחות עם הסורים והפלסטינים, והודה כי אין לו כל כוונה להגיע להסכם. הוא מוכן להמשיך ולקיים את השיחות הכושלות בעשר השנים הקרובות. לאחר הסכמי אוסלו, בימי התקווה והציפיות מתהליך השלום חזר שוב ושוב שר החוץ של ישראל, מר שמעון פרס, על מונח שטבע "המזרח התיכון החדש" והצביע על שיתוף הפעולה הכלכלי כמה שישרת את האינטרס של שני הצדדים. הערבים ראו בדיבורים אלה הוכחה למזימתה של ישראל להשתלט על העולם הערבי בכלים כלכליים. סמוך לאחר מכן נועדה הוועידה הכלכלית ברבאט. זו הוצפה מאות אנשי עסקים ישראלים, והייתה זו הוכחה נוספת לכוונות ההשתלטות של ישראל.

לסיכום, השלום הקר המאפיין את שלושים השנים שחלפו מאז נחתם ההסכם לא צריך היה להפתיע איש. לא היה כאן תהליך שלום שנשתבש. מה שקרה מאז היה צפוי מראש, ונבע מן העמדות הבסיסיות של שני הצדדים, מן הפער בראיית השלום משני הצדדים ומהתנהגותם עוד בשלב ניהול המשא ומתן ביניהם ובמשך השנים שחלפו מאז. עם זאת, אי-אפשר שלא להצביע גם על המאזן

החיובי בשלושים השנים שחלפו – על יציבות השלום, על שרידותו בתקופות מבחן לא קלות ועל היעדר לחצים תוך-מצריים של ממש לבטלו ולחזור לדרך המלחמה.

אי-אפשר שלא להצביע גם על המאזן החיובי בשלושים השנים שחלפו: יציבות השלום, שרידותו בתקופות מבחן והיעדר לחצים בתוך מצרים לבטלו.